

## КРАЛСТВОТО СРБИЈА И ВТОРАТА БАЛКАНСКА ВОЈНА: ПОЛИТИЧКИ И ДИПЛОМАТСКИ АСПЕКТИ

Вовед

Војните најчесто се резултат од политиката на определена држава или група на држави со спротивставени интереси. Во тој поглед, балканските војни не се никаков исклучок. Во политичката имажинација кај балканските влади доминирала идејата да се живее во хомогена еднонационална држава која треба да ги обедини сите територии за кои се мисли дека, од историски или демографски причини, ѝ припаѓаат на една нација. Затоа границите што ги утврдиле мировните договори во текот на Источната криза (1878-1881) се сметале за незадоволителни и привремени. Голем дел од Балканскиот Полуостров останал под власта на султанот, а соседите на него гледале како на поле за територијални добивки. Ривалските политики биле поттикнати од политиката на големите сили во регионот, кои се обидувале да го зајакнат своето влијание на Балканскиот Полуостров во случај на дипломатски или воен судир.

Поради постоењето на страв од нови европски војни и поради решеноста да се зачува состојбата на статус кво, таканареченото „источно прашање“ било на врвот на дипломатски агенди уште од раниот XIX век. Напорот да се помират од една страна дезинтеграцијата на Османлиската Империја, а од другата, европската рамнотежа на силите произвела безбројни планови за можното решение. Двете алтернативи, натамошното постоење на Османлиската Империја или нејзината делба меѓу големите сили, биле доведени под знак прашалник со политиките на новите балкански држави кои се стремеле кон национална интеграција преку територијална експанзија. По Берлинскиот конгрес, големите сили биле принудени да ја интегрираат иднината на балканските држави во нивната политика, притоа извршувајќи меѓусебна поделба на „сферите на влијание“.<sup>1</sup>

На политиките на балканските влади, кои воделе војна, во сите балкански општества им се спротиставувале само поединци и мали политички групи. Социјалдемократите биле единствената добро

---

<sup>1</sup> Балканските војни, Историска читанка, 3, Скопје 2007, 39.

организирана политичка група која се спротиставувала на политиката за војна. Тие ја создале идејата за балканска федерација како генерално решение за сите политички и општествени проблеми на земјите од Балканскиот Полуостров. Но, влијанието на овие групи било безначајно, и тие не успеале да создадат реална алтернатива на доминантна политика.

Мобилизирачки идеологии не наоѓаме само во ривалските национализми, туку и во идеолошките промени присутни насекаде во Европа кон крајот на XIX век. Култот на младоста, потрагата по „новиот човек“, новиот идеал на војничката машкост, социјалдарвинизмот и, на крајот, позитивниот имиџ на војната, биле меѓу оние идеолошки трендови кои ќе ги подготват балканските општества за војна што сите ја предвидувале и очекувале.

Од овој историски контекст ќе биде извршена анализа и документирање на сите аспекти на надворешната политика на српската држава при почетокот и во текот на Втората балканска војна. Првата балканска војна онолку колку што била крвава и разорувачка пропратена со геноциди на „другите“ на сите фронтови, била само поставување на „сцената“ за Втората меѓусојузничка балканска војна, која во крајни граници ќе го разоткрие ужасот на овие војни. Европската политичка сцена била веќе поставена и за „големата војна“, која што ќе следи неполна една година по завршувањето на овие балкански воени настани.

### 1. Прелудија за Втората балканска војна: српско-бугарски односи

Од зацртаните две воени цели на српската влада и генералштабот во Првата балканска војна: продорот во вардарскиот дел на османлиска Македонија и излезот на море, на крајот од војната бил реализиран само еден. Иако, српската држава била територијално зголемена во правец кон Вардарската долина, сепак, нејзиниот меѓубалкански статус и односот кон средна Европа не бил променет. Покрај присуството на Австро-Унгарија во Босна и Херцеговина, на југ била создадена новата албанска држава, која била под големо австроунгарско влијание. Договорот со Бугарија од март 1912 година ѝ диктирал на српската влада на својот бугарски сојузник да му го предаде делот од територијата на османлиска Македонија: од Крива Паланка на североисток, до Струга на Охридското Езеро на југозапад.<sup>2</sup> Со ова,

---

<sup>2</sup> Саво Скоко, Други балкански рат, Узроци и припрема рата, књ. II, Београд 1968, 106-109; Иван Гешов, Балканскиот сџуџ. (Спомени и документи), София 1915, 77-80; Соборник договоров Росии с другими государствима 1865-1917, Москва

новата бугарска граница би се допираа со албанската граница, и Србија би била одвоена од својот втор балкански сојузник: Грција. Оттргната и од Јадранското Море и од природот кон Солун, геостратешката политика на српската држава во перспектива би зависела од идните австроунгарско-бугарски односи. Голема предност за Кралството Србија, секако претставувала воспоставената засадничка граница со Црна Гора и меѓусебната поделба на територијата на Новопазарски Санџак. Меѓутоа, српската влада, а особено српските воени кругови поттикнати од победата во Првата балканска војна (1912-1913) и со постигнатите територијални добивки ја одбивале и самата помисла да ја предадат одредената македонска територија предвидена од договорот со Бугарија. Слична била и политичката ситуација во Бугарија и Грција со тежнение да се задржат освоените територии од Првата балканска војна, односно во случајот Бугарија да добие и што поголема територија од османлискиот плен. И, бидејќи не постоела повеќе османлиската опасност да ги ограничи желбите и апетитите на балканските влади, неизбежно било последниве да се свртат едни против други.

Воените резултати од Првата балканска војна не кореспондирале воопшто со резултатите предвидени од договорот меѓу Србија и Бугарија. Затоа, додека уште траела војната се наметнало прашањето за измена на одредбите на договорот. Така, српската влада, уште во февруари 1913 година, навестила на бугарската влада дека било потребно да бидат извршени промени на договорните клаузули од договорот склучен во 1912 година. Имено, Никола Пашиќ на 22 февруари 1913 година, испратил писмо на српскиот пратеник во Софија, Мирослав Спалајковиќ со цел неговата содржина усно да му биде изложена на бугарскиот премиер, Иван Гешов. Во писмото стоело: „Основата за подслба не можел да биде српско-бугарскиот договор, бидејќи околностите под кои тој бил склучен биле изменети. Затоа според српските барања, било неопходно, договорот да биде прилагоден во согласност со реалните прилики, т.е. да биде извршена негова ревизија во корист на Кралството Србија. Како прилог кон ова барање српската страна ги посочила следните причини:

1. Бугарија (за време на војната – забел. М.М.) не го испратила предвидениот контингент на војска на Вардарскиот фронт;

---

1952, 113-117; Александар Христов, Јован Донеv, Македонија во меѓународните договори 1875-1919, Скопје 1994, 164-166; Петар Стојанов, Македонија во политиката на големите сили во времето на балкански војни 1912-1913, Скопје 1979, 75-77;

2. Србија, покорувајќи се на желбите на големите сили, го напуштила Јадранскиот брег и на тој начин ја жртвувала својата неспорна територија, со цел да се заштити и себе си и Бугарија од една војна која би ги поништила нивните успеси;

3. Србија, на молбата на бугарската влада, испратила преку 50 000 војници со тешка артилерија на Маричкиот фронт иако тоа не било предвидено со договорот;

4. По завршувањето на својата воена задача, Србија повеќе од три месеци стоела со целата своја војска на страната на Бугарија помагајќи ѝ да го добие Едрене и териториите на кои таа не претендирала при склучувањето на српско-бугарскиот договор”.<sup>3</sup>

Иако, во наведеното писмо, Н. Пашиќ се повикувал само на поединечни елементи од договорот, сепак, српската влада заради своите политички и геостратешки цели, категорично барала ревизија на српско-бугарскиот договор. Кај српската влада постоел страв од Бугарија да не ѝ го затвори приодот кон Егејското Море и со тоа

---

<sup>3</sup> *Документи о спољној политици краљевине Србије 1903-1914*, књ. VI, св. 1, Београд 1981, Док. 187, 272-274; Н. Пашиќ во цитираното писмо на следниот начин го образложил барањето на српската влада за ревизија на договорот: 1. Спрема договорот, Србија била должна да влезе во војната против османлиската држава со 150 000 војници, а Бугарија со 200 000 војници. И Србија и Бугарија се обврзале на Вардарскиот фронт да испратат по 100 000 војници. Врз основа на овие претпоставки за квантитативното учество на воените сили на едната и другата земја во престојната војна, било извршено разграничувањето во Македонија. Бугарија не испратила на Вардарскиот фронт 100 000 војници, туку таа воена сила ја искористила на Маричкиот фронт. Србија, наместо 150 000 војници, мобилизирала 360 000 луѓе и самата ги поднела сите жртви на Вардарскиот фронт. Со ова, таа ѝ помогнала на Бугарија да направи брзи и големи успеси. Поради оваа причина Србија имала право на поголема територија, а не како што било предвидено со договорот.

2. Српската војска го освоила Скадарскиот вилает и излегла на Јадранското Приморје. По договорот, овие територии влегле во српската неспорна зона. Меѓутоа, Австро-Унгарија ѝ се заканила на Србија со војна ако не се повлече од Скадарскиот вилает. Бугарија со договорот се обврзала да ѝ помогне на Србија со 200 000 војници ако биде нападната од Австро-Унгарија. Меѓутоа, и на Србија и Бугарија, во моментот кога нивните војски се бореле против Османлиите, им се заканувала опасност од војна со Австро-Унгарија. За да се избегне ова нова војна, Србија го прифатила советот на големите сили и се откажала од Јадранското Приморје, кое за неа претставувало животно прашање и поради кое влегла и во војната. Србија, значи: „ја жртвувала својата неспорна територија да се заштити и себе си и Бугарија од една војна која се заканувала да им ги поништи сите дотогашни успеси”. Поради овие жртви „Србија требало да се награди со поголема територија во Македонија”.

да се здобие со политичка и економска надмоќ на Балканскиот Полуостров. На ваков чекор, српската влада ја поттикнал и англискиот претставник во Софија, Бакс Ајронсајд. Тој смстал дека ако Бугарија се здобие со најголема превласт на Балканот, тоа би значело и целосно потчинување на Балканскиот Полуостров на австроунгарско влијание.<sup>4</sup> Нормално ова не ѝ одговарало на британската влада и исто така и на француската кога ќе се земе предвид нивниот геостратешки интерес на Балканот: грчката држава. Бугарската влада била категорично против каква било идеја за ревизија на договорот. Бугарскиот премиер Иван Гешов му предал писмо на својот претставник во Белград, Андреј Тошев, со напомена: „бугарскиот министерски совет решил сè уште да не го предава писмото со одговорот на Пашиќ“<sup>5</sup>, и изразил жалење и чудење поради оспорувањето на правосилноста на српско-бугарскиот договор од страна на српската влада.<sup>6</sup> Овој одговор, не бил веднаш предаден на српската влада затоа што Бугарија сè уште имала потреба од српската помош за освојување на Едрене (Одрин) и главно поради влошените односи на бугарската влада со Грција и Романија. Постоел и

<sup>4</sup> Љиљана Алексић-Пејковић, *Односи Србије са Француском и Енглеском 1903-1914*, Београд 1965, 698; Александар Растовић, *Велика Британија и Србија 1903-1914*, Београд 2005, 195.

<sup>5</sup> Димитрије Поповић, *Борба за народно ујединење 1908-1914*, Београд 1936, 140-141.

<sup>6</sup> Сава Скоко, *Други балкански рат, Узроци и припремање рата*, књ. I, Београд 1968, 179. Во одговорот на бугарската влада стоело следново: 1. Бугарија не била обврзана на Вардарскиот фронт да испрати 100 000 војници, туку само една дивизија и тоа „во прво време“. Ова било регулирано со договорот меѓу двата генералштаба и се истакнувало дека „никогаш и никаде немало збор за поделба на Македонија помеѓу Бугарија и Србија врз основа на квантитетот на воените сили“; 2. Толкувањето на Н. Пашиќ на договорот дека цела Македонија претставувала спорна зона било произволно и погрешно. Отстапувањето на Србија од територијалното излегување на Јадранското Море не ѝ дава право да бара компензација на штета на Бугарија, затоа што, Србија доброволно отстапила по тоа прашање пред големите сили не барајќи никаква помош од Бугарија; 3. Тврдењата на Н. Пашиќ дека Србија не била обврзана да испраќа воена помош на Маричкиот фронт биле неточни. Затоа што Србија со членот 2 од “Војната конвенција” и со членот 7 од “Договорот на началниците на генералштабовите” била обврзана ако ситуацијата налага, да ѝ помогне на Бугарија на Маричкиот фронт со сите сили кои ѝ стоеле на располагање. Според ова, нејзините претензии на поголема територија во Македонија биле неосновани.; 4. За време на водењето на преговорите и заклучувањето на договорот, како што не се зборувало за Едрене и за територијата источно од него така не станувало збор ниту за Санџак ниту за Јадранското Море.-*Војната между Бџлгария и другитџ балкански дџржави презџ 1913 год*, т. I, Софија 1941, 30.

уште еден многу важен фактор: бугарската војска се наоѓала кај Чаталца, стотици километри далску од спорната македонска област. Во настанатата ситуација, бугарската влада сметала дека најповолно би било да не се изјаснува за српското барање, туку да се обрати до Русија со молба да „ги вразуми Србите, затоа што бугарската влада решила цврсто да се држи до текстот на договорот.”<sup>7</sup>

Од своја страна пак, руската влада не сакала да дојде до распаѓање на Балканскиот сојуз. На 9 април 1913 година, рускиот министер за надворешни работи Сергеј Сазонов во разговорот со англискиот и францускиот пратеник во Санкт Петербург, изјавил: „Србија поставува неоправдани барања на некои делови од Македонија, кои биле директно спротивни со одредбите на српско-бугарскиот договор за сојуз,” и доколку српско-бугарскиот спор дојде на руска арбитража, „Русија ова прашање би го решила во корист на Бугарија.”<sup>8</sup>

Поранешното соперништво меѓу балканските држави за територијата на Македонија повторно станало актуелно. Посебен проблем претставувале шовинистички настроени воени кругови во офицерските корови на српската, бугарската и грчката војска. Додека српската влада настојувала на странските дипломатски претставници аргументирано да им ја објасни својата теза за неопходноста од ревизија на српско-бугарскиот територијален договор за Македонија, нејзините воени власти, во оваа област, не бирале средства да го србизираат македонското словенско население.<sup>9</sup> Од друга страна пак, бугарскиот генерал Михаило Савов со неговите најблиски соработници, и со целосна согласност на кралот Фердинанд, ја опоменувале бугарската влада за неопходноста од склучување на сепаратен мир со османлиската држава и за итното префрлување на трупите од Чаталца во Македонија. Во спротивно, тие сметале дека македонската територија засекогаш би била загубена за Бугарија. Под нивни притисок, бугарската влада на 31 март 1913 година, одговорила на српската нота за ревизија на договорот, со категорично отфрлање на српските барања, затоа што: „Сојузничката Србија не сторила ништо повеќе од она што било предвидено со договорот, воената конвенција и нејзините прилози.”<sup>10</sup> Меѓутоа, Н. Пашиќ, на бугарскиот претставник, А. Тошев, кратко му одговорил: „Нашиот договор не може да остане онаков како што е.”<sup>11</sup>

<sup>7</sup> *Истото*, 32.

<sup>8</sup> С. Скоко, *цит. дело*, 180.

<sup>9</sup> Тоа го правеле со протерување на егзархиските свештеници и учители и поставување на свои луѓе.

<sup>10</sup> Александар Гиргинов, *Народната катастрофа. Војните 1912/1913 г.*, София 1926, 121.

<sup>11</sup> *Истото*.

Два дена порано, по напомената на руската влада до Србија: дека таа ризикувала да ги изгуби симпатиите на Европа, ако и понатаму инсистирала на ревизија на српско-бугарскиот договор, Н. Пашиќ одговорил дека српската влада нема да дозволи бугарската држава да се протега меѓу Србија и Грција и да дојде во допир со Албанија и по цена да ги изгуби симпатиите на целиот свет. За Кралството Србија, политички прерогатив бил: подобро да пропадне отколку да биде опкружена со непријателски држави.<sup>12</sup> Веќе, на 13 април 1913 година, Н. Пашиќ испратил телеграма до началникот на штабот на Врховната команда, Радомир Путник во кое стоело дека: „Политичките односи помеѓу Србија и Бугарија многу се влошени, дури може да се каже дека станале и непријателски” и заради тоа, српската војска требало добро да се распореди за да може да го одбие евентуалниот бугарски напад.<sup>13</sup> Истовремено, српската влада со циркуларна нота ги информирала силите на Антантата за својата решеност: и по цена на војна со Бугарија, ќе ги задржи областите во Македонија. Нејзиниот главен аргумент бил дека во спротивно Србија би се нашла во понеповолна состојба отколку пред војната, и во име на ова ги забрзала српско-грчките преговарања за сојуз против Бугарија.<sup>14</sup>

На 14 април бугарската влада склучила примирје со османлиската власт за прекин на воените дејствија без знаење на останатите големи сили. Следниот ден, на 15 април, таа ги предупредила големите сили дека „не може да биде одговорна за разбивање на Балканскиот сојуз доколку Антантата не преземе енергични мерки да ги вразуми Србите и Грците”.<sup>15</sup> Истиот ден бугарската влада ѝ наредила на Врховната команда да започне со забрзано поместување на војските од Едрене кон Дојран, Серез, Струмица, Штип и Кочани.<sup>16</sup> Со ваквите чекори и српската и бугарската влада започнале интензивно да се подготвуваат за Втората балканска војна.

Раширениот балкански национализам, соништата за големи држави, милитаризмот поттикнат со воените успеси од Првата балканска војна, улогата на големите сили и нивните интереси, сето ова придонело да се распадне Балканскиот сојуз. Трите балкански држави: Србија, Грција и Романија, започнале да се здружуваат против четвртата: Бугарија. Во средината на април, српската влада ѝ понудила сојуз на Романија. Истиот бил одбиен поради романското сојузништво

<sup>12</sup> С. Скоко, *цит. дело*, 186.

<sup>13</sup> Документи о спољној политици краљевине..., Док. 526, 550.

<sup>14</sup> *Истото*.

<sup>15</sup> А. Гиргинов, *цит. дело*, 139.

<sup>16</sup> *Истото*.

со Австро-Унгарија, меѓутоа, романската влада отворено на 10 јуни 1913 година се изјаснила дека во случај на војна нема да остане неутрална.

Помеѓу Грција и Бугарија дошло до отворено непријателство уште во текот на Првата балканска војна. Имено, по вооружениот судир кај Нигрита, 9-10 мај 1913 година, грчките и бугарските војски се судриле и близу Кавала. Затоа многу лесно, грчката влада уште на почетокот на мај, одлучила да склучи посебен сојуз со Србија против Бугарија. Со заедничкиот протокол од 5 мај, српската и грчката влада се обврзале да склучат „Договор за пријателство и сојуз“, со кој заеднички ќе си ги гарантираат територијалните добивки од војната од 1912 година и ќе имаат заедничка граница. Српско-грчката воена конвенција била склучена на 14 мај, а на 1 јуни 1913 година бил склучен и „Договорот за сојузништво“, со кој било утврдено: Србија и Грција нема да дозволат трета држава географски да се најде меѓу нив. Грција, истовремено се обврзала на српската држава да овозможи транзитни олеснувања при извозот преку Солунското пристаниште.<sup>17</sup>

Русија со голема загриженост го следела влошувањето на односите меѓу доскорешните балкански сојузници. Затоа уште на почетокот на мај 1913 година, рускиот министер на надворешни работи С. Сазонов ги викнал Србија и Бугарија согласно со членот IV од нивниот договор да го изнесат спорот на арбитража пред руската влада. И двете страни од сопствени причини се плашеле од руската одлука; бугарската влада го одбивала секој разговор за отстапки, а српската не сакала да преговара на основа на договорот, туку претходно барала начелна согласност за негова измена.

Паралелно со овис договори за да ја зацврсти својата позиција, Собранието во Белград, изгласало Резолуција со која категорично било отфрлено повлекувањето на српската војска од заземените области во Македонија. Воените кругови во Кралството Србија ѝ се заканиле на владата со државен удар доколку попуштат, а поранешните четници се заканувале со убиство на Н. Пашиќ. Српската влада, на 26 мај, ѝ испратила нова вербална нота на бугарската влада во која повторно се барало ревизија на договорот. Во нотата било поставено и прашањето за распределбата на сојузничкиот кондоминиум. Истовремено бил даден предлог, за него да се одлучува на заедничка конференција на сите сојузници. Меѓу другото, српската влада ја потсетила бугарската влада дека втората фаза од војната се водела исклучиво во корист на Бугарија. Во оваа нота, Србија како услов за средување на односите меѓу двете

---

<sup>17</sup> А. Христов, Ј. Донеv, *Македонија во меѓународните договори 1875-1919*, Скопје 1994, Док. 32, 180-185.



земји, покрај оној дел на Македонија, кој со српско-бугарскиот договор ѝ бил наменет, барала и: 1. Еден дел од територијата како компензација за сите оние обврски кои Бугарија не ги исполнила во текот на војната, а за кои била обврзана со договорот кон Србија; 2. Еден дел од територијата како компензација за сите жртви кои Србија ги дала во војната во корист на Бугарија, а за кои не била обврзана со договорот; 3. Еден дел од територијата како компензација поради тоа што Бугарија добила поголемата територија на исток и покрај целата своја неспорна територија; 4. Еден дел од територија како компензација за онаа неспорна територија која Србија заедно со целото Јадранско Приморје ја изгубила на запад.”<sup>18</sup> Истовремено, Н. Пашиќ со писмо, лично се обратил и до С. Сазонов, во кое ги навел вистинските причини поради кои српската влада барала ревизија на договорот. Тој нагласил: „Со губењето на Јадранското Приморје и со создавањето на Албанија, значително е намалена територијата која Србија ја добива. Со ова рамнотежата е нарушена, а тоа е главен услов за мирно и правилно развивање на односите меѓу соседните балкански држави. И, Бугарија се здобива со превласт (хегемонија) над останатите балкански држави, така што сето ова нормално придонесува и води кон распаѓање на Сојузот и барање поддршка кај друга држава.”<sup>19</sup>

Во ова писмо интересен е ставот на Н. Пашиќ по однос на македонското прашање. Имено, тој разгледувајќи го прашањето врз т.н. етнографски принцип, на кој многу инсистирала бугарската влада, го кажал и своето мислење за етничкиот индентитет на македонското словенско население: „Судејќи по резултатите на сите непристрасни истражувачи населението по јазикот и обичаите се наоѓа меѓу Србите и Бугарите, така што според ова не е коректно категорички да се тврди дека припаѓаат на едните или на другите; Бугарите со воспоставувањето на Егзархијата за словенското население во османлиската држава, започнале (оваа црковна организација – забел. М.М.) да ја користат за својата национална пропаганда, така што целото население кое барало заштита во егзархиската црква го нарекле Бугари и тоа повикувајќи се на османлискиот обичај: верата, а подоцна и црквата го означува народот. Затоа, селаните од едно исто село се нарекувале себе си Срби или Бугари во зависност од тоа на која црква припаѓаат. Ваквите појави се среќавале и во едно исто семејство.”<sup>20</sup> Мошне впечатливо во оваа писмо на Н. Пашиќ, е тоа што тој отворено признал дека македонското

<sup>18</sup> *Документи о спољној политици краљевине...*, књ. VI, св. 2, Београд Док. 255, 340-342.

<sup>19</sup> *Истото*, Док. 292, 386.

<sup>20</sup> *Истото*.

словенско население не било ни српско ниту пак бугарско. Меѓутоа, српскиот премиер ниту тогаш, ниту пак во иднина имал намера на населението во Македонија да му го признае правото на самоопределување. Имено, на Н. Пашиќ, прерогатив му било да го реализира геостратешкиот интерес на српската држава, а не признавањето на слободен национален развој на македонското словенско население.

Во истото писмо Н. Пашиќ, отворено признал дека српската влада наоѓајќи се во тешка ситуација, била принудена да се договара со Црна Гора и Грција, со единствена цел: заеднички да ги решаваат своите односи со Бугарија. Понатака тој напоменал: „Економската независност е императив на Србија. Во нејзино име, српската држава мора да има контактна граница со Грција, бидејќи веќе го изгубила излезот на морето по барањето на Австро-Унгарија. И, перспективно ако дојде до договор меѓу Австро-Унгарија и Бугарија, српската влада би останала без излез на море преку Грција. Така, Хабсбуршката Монархија би ја потчинила српската држава и тоа првин економски, а потоа и политички.”<sup>21</sup> Настојчивото инсистирање на српската влада за ревизија на српско-бугарскиот договор, Н. Пашиќ го оправдувал со притисокот на јавното мислење во Кралството Србија: „Во Србија не постои таква сила која би можела да ја тргне српската војска од Велес, Прилеп, Битола и Охрид. На овој фактор мораме да сметаме иако би сакале во овие тешки денови за Србија, авторитетот на круната и владата да биде најсилен. Меѓутоа, ситуацијата е таква и ние не смеаме да ја криеме ако сакаме реално да ја презентираме вистината.”<sup>22</sup>

На 28 мај 1913 година, Н. Пашиќ, одговарајќи на интерпелацијата на Стојан Рибарац и Милорад Драшковиќ, во Народното собрание во Белград, повторно ги изнел причините поради кои српската влада барала ревизија на договорот. Во оваа прилика, сакајќи да покаже со каква искреност Кралството Србија ја вршело својата сојузничка должност кон Бугарија истакнал дека за време на преговорите за албанското прашање, од „извесна” страна му била понудена целата

<sup>21</sup> *Истото*. Док. 292.

<sup>22</sup> На крајот од писмото, Н. Пашиќ ги изнел ставовите на владата од кои таа “не смеела да отстапи”: “1. Србија не смее да дозволи во никаков случај, Бугарија со својата граница да дојде до границата со идната албанска држава; 2. Србија мора да има заедничка граница со Грција на десниот брег на реката Вардар; 3. Србија на Бугарија ќе ѝ ја отстапи целата територија која се наоѓа на левата страна на Злетовската река и реката Брегалница до нејзиното устие во реката Вардар, како и целата територија на левниот брег на Вардар од устието на Брегалница до градот Гевгелија, каде српската и грчката граница мора да се допираат.” - *Истото*.

вардарска долина со Солун ако се откаже од територијалните барања на Јадранскиот брег. Иако, Н. Пашиќ, отворено не кажал кој му давал такви ветувања, австроунгарскиот пратеник во Београд, Стефан Угрон, веднаш протестираше и тврдел дека на српската влада никогаш не ѝ давал такви слични ветувања. Виенскиот полуофицијален весник „Фремденблат“ формално ги демантираше ваквите изјави на Н. Пашиќ.<sup>23</sup>

Истиот ден, Н. Пашиќ со писмо се обратил и до началникот на штабот на Врховната команда, Радомир Путник со следното прашање: дали Србија во евентуалната војна со Бугарија може да смета на победа ако биде сама или пак ако ја има Грција за сојузник? При тоа напоменал дека сите европски држави ќе бидат против војната и дека ниедна од нив нема материјално да му помогне на Кралството Србија. Јавното мислење во државите на Тројниот сојуз би било на страната на Бугарија, а романските и османлиските симпатии на страната на Србија, додека останатото европско јавно мислење ќе биде на страна на нападателот.<sup>24</sup> По повод писмото на Н. Пашиќ, на 1 јуни 1913 година бил одржан состанок на Штабот на српската врховната команда во Скопје, на кој присуствувале највисоките воени раководители.<sup>25</sup> На состанокот едногласно била донесена следната констатација: Србија може да смета на победа единствено ако ја има за сојузник Грција и ако прва преземе офанзивна операција и тоа пред да бидат префрлени бугарските војски на српската граница.<sup>26</sup> Српската влада не сакала да го прифати таквото решение: да влезе во војната како агресор. Од тие причини таа ги зголемила дипломатските напори да ги придобие Романија и османлиската држава во сојузот против Бугарија.

Бугарските политички кругови, на чело со кралот Фердинанд, цврсто стоеле на ставот дека не треба да се преговара со Србите околу прашањето за ревизија на договорот. „Наместо ревизија, мислам дека би требало да направиме напор и да ги расчистиме сите проблеми со Србите и Грците, гонејќи ги првите преку Шар Планина, а вторите преку реката Бистрица.“<sup>27</sup> На ваков начин, бугарскиот дипломат Димитрие Ризов од Рим го советува И. Гешов. Од ова се гледа дека ниту Д. Ризов во своите совети не ја почитувал границата од српско-бугарскиот договор од 1912 година, туку одел преку неа, т.е. зад Шар Планина, односно до западните граници на замислената Санстефанска Бугарија. Неговото мислење го делеле и другите тогашни водечки

<sup>23</sup> К. П. Мисирков, *Дневник (5.VII.-30.VIII. 1913)*, Скопје-Софија 2008, 144.

<sup>24</sup> С. Скоко, *цит. дело*, 193.

<sup>25</sup> *Истото*, 194.

<sup>26</sup> *Истото*.

<sup>27</sup> А. Гиргинов, *цит. дело*, 123; Елена Статслова, *Иван Евстратиев Гешов*, Софија 1994, 230.

вардарска долина со Солун ако се откаже од територијалните барања на Јадранскиот брег. Иако, Н. Пашиќ, отворено не кажал кој му давал такви ветувања, австроунгарскиот пратеник во Белград, Стефан Угрон, веднаш протестирал и тврдел дека на српската влада никогаш не ѝ давал такви слични ветувања. Виенскиот полуофицијален весник „Фремденблат“ формално ги демантирал ваквите изјави на Н. Пашиќ.<sup>23</sup>

Истиот ден, Н. Пашиќ со писмо се обратил и до началникот на штабот на Врховната команда, Радомир Путник со следното прашање: дали Србија во евентуалната војна со Бугарија може да смета на победа ако биде сама или пак ако ја има Грција за сојузник? При тоа напоменал дека сите европски држави ќе бидат против војната и дека ниедна од нив нема материјално да му помогне на Кралството Србија. Јавното мислење во државите на Тројниот сојуз би било на страната на Бугарија, а романските и османлиските симпатии на страната на Србија, додека останатото европско јавно мислење ќе биде на страна на нападнатиот.<sup>24</sup> По повод писмото на Н. Пашиќ, на 1 јуни 1913 година бил одржан состанок на Штабот на српската врховната команда во Скопје, на кој присуствувале највисоките воени раководители.<sup>25</sup> На состанокот едногласно била донесена следната констатација: Србија може да смета на победа единствено ако ја има за сојузник Грција и ако прва преземе офанзивна операција и тоа пред да бидат префрлени бугарските војски на српската граница.<sup>26</sup> Српската влада не сакала да го прифати таквото решение: да влезе во војната како агресор. Од тие причини таа ги зголемила дипломатските напори да ги придобие Романија и османлиската држава во сојузот против Бугарија.

Бугарските политички кругови, на чело со кралот Фердинанд, цврсто стоеле на ставот дека не треба да се преговара со Србите околу прашањето за ревизија на договорот. „Наместо ревизија, мислам дека би требало да направиме напор и да ги расчистиме сите проблеми со Србите и Грците, гонејќи ги првите преку Шар Планина, а вторите преку реката Бистрица.“<sup>27</sup> На ваков начин, бугарскиот дипломат Димитрие Ризов од Рим го советува И. Гешов. Од ова се гледа дека ниту Д. Ризов во своите совети не ја почитувал границата од српско-бугарскиот договор од 1912 година, туку одел преку неа, т.е. зад Шар Планина, односно до западните граници на замислената Санстефанска Бугарија. Неговото мислење го делеле и другите тогашни водечки

<sup>23</sup> К. П. Мисирков, *Дневник (5.VII.-30.VIII. 1913)*, Скопје-Софија 2008, 144.

<sup>24</sup> С. Скоко, *цит. дело*, 193.

<sup>25</sup> *Истото*, 194.

<sup>26</sup> *Истото*.

<sup>27</sup> А. Гиргинов, *цит. дело*, 123; Елена Статслова, *Иван Евстратиев Гешов*, София 1994, 230.

бугарски политичари. И. Гешов, на пример, на прашањето на бугарската парламентарната комисија: дали владата кога влегла во војна против османлиската држава имала јасна цел и што сакала да постигне, одговорил: „Баравме реализација на Санстефанска Бугарија. Ова не беше само наш идеал туку идеал на сите Бугари.”<sup>28</sup> На почетокот на месецот мај 1913 година, во разговорот со австроунгарскиот пратеник во Софија, Тарновски, Андреј Тошев истакнал дека Бугарија сакала Албанија да ја врзе кон себе и од тие причини: „барала со својата територија да дојде до албанската граница.”<sup>29</sup> Истовремено, во Софија бил свикан митинг на т.н. „Национален сојуз”, од кој бил упатен апел до бугарското население да земе меч во раце и да се бори за приклучување кон Бугарија на цела Македонија со Солун, и на српските градови: Заечар, Пирот, Ниш, Врање и Лесковац.<sup>30</sup> Бугарскиот генерал М. Савов, од своја страна, пак, постојано испраќал телеграми до бугарскиот премиер И. Гешов барајќи дефинитивно да се прекинат односите со Србија и Грција, истакнувајќи го следново: „Со секое попуштање на нашите ослабнети сојузници се предизвикува големо незадоволство во редовите на војската. Од друга страна пак се поставува прашањето за иднината на нашата земја, прашањето кој ќе ја има хегемонијата на Балканскиот Полуостров?”<sup>31</sup> Тој проценил дека: „Настапил моментот, кој ни го овозможуваат самите сојузници, да го искористиме предимството во оваа борба и на тоа да ги усмериме нашите напори. Победничката војна дефинитивно ќе го реши прашањето за хегемонија во наша корист.”<sup>32</sup> „Од тие причини - продолжува М. Савов - ние мораме да ги искористиме сите средства кои ни стојат на располагање да предизвикаме вооружен судир со сојузниците, но при тоа да ја избегнеме одговорноста за отпочнување на војната.”<sup>33</sup>

Од сето досега изложено, јасно се гледа дека бугарските владеечки кругови, борејќи се за стриктното извршување на одредбите на српско-бугарскиот договор за поделбата на Македонија, всушност се бореле за целата македонска територија, односно за превласт на Балканскиот Полуостров. Поради тоа, тие забрзано се подготвувале за војна сметајќи дека тоа би претставувало единствениот пат за остварување на нивните цели. Однесувањето на српската влада и јавните настапи на Н. Пашиќ, уште повеќе ја наведувале бугарската

<sup>28</sup> С. Скоко, *цит. дело*, 195.

<sup>29</sup> *Междусъюзническата војна 1913*, София 1913, 26.

<sup>30</sup> *Истото*.

<sup>31</sup> С. Скоко, *цит. дело*, 195.

<sup>32</sup> *Истото*.

<sup>33</sup> *Истото*.

влада на таквото убедување. Од другата страна пак, германската и австроунгарската дипломатија ја зголемиле својата активност за поттикнување на бугарската влада кон агресија против Србија и Грција, поднесувајќи ѝ секојдневно извештаи за вистинските и измислените постапки на српската и грчката влада кон Бугарија.<sup>34</sup>

На 29 мај 1913 година, следниот ден по Пашиќевото излагање во Собранието, бугарскиот генерал М. Савов телеграфски му поставил прашање на И. Гешов: „Каков е ставот на бугарската влада перспективно по Пашиќевата декларација во Собранието?“ По поставеното прашање, М. Савов инсистирал мирот да се одржи до 13 јуни, односно до завршувањето на концентрацијата на бугарската војска на српската и грчката граница.<sup>35</sup> Генералот М. Савов ја туркал бугарската влада во политиката на свршен чин кој би се остварил со ненадеен напад врз српската и грчката држава.

Рускиот министер С. Сазонов, во обид да го зачува Балканскиот сојуз на 1 јуни ги повикал на преговори во Санкт Петербург сите четворица балкански министри-претседатели на влади. Наместо во Санкт Петербург, плашејќи се од традиционалната бугарофилска политика, Н. Пашиќ се сретнал со И. Гешов во Цариград и предложил состанок на балканските премиери во Солун. Меѓутоа, умерениот И. Гешов ги губел позициите во Софија затоа што кралот Фердинанд сè повеќе почнал да ги прифаќа радикалните ставови на своите офицери. На 6 јуни 1913 година, И. Гешов ѝ поднел оставка на својата влада и на 15 јуни бил создаден нов кабинет на чело со Стојан Данев.<sup>36</sup> На 8 јуни, повторно руската дипломатија, сега и од име на царот, испратила порака до Белград и Софија да не го раскинуваат Сојузот туку да ја прифатат нејзината арбитража. Во текот на преговорите со руското посредство, во крајно напната ситуација кога Н. Пашиќ се подготвувал да замине за Русија, во Белград стасала депеша за ненадеен напад на бугарската војска, (ноќа , 29-30 јуни 1913 година) на српските позиции кај реката Брегалница.<sup>37</sup>

<sup>34</sup> Туше Влахов, *Отношенията между България и централните сили во време на войните 1912-1918*, София 1957, 54-55.

<sup>35</sup> А. Гиргинов, *цит. дело*, 143-144.

<sup>36</sup> Е. Стателова, *цит. дело*, 234.

<sup>37</sup> М. Лазаревиќ, *Други балкански рат*, Београд 1955; А. Белиќ, *Срби и Бугари у Балканском савезу и меѓусебном рату*, Београд 1913; Ч. Поповиќ, “Српско-бугарски рат 1913”, *Нова Европа*, XVIII (1928) 10-11; Петар Стојанов, *Македонија во времето на балканските и Првата светска војна (1912-1918)*, Скопје 1969, 58.

## 2. Втората балканска војна и последиците од неа

Втората балканска војна ја започнале бугарските генерали на чело со кралот Фердинанд бидејќи немале трпение да чекаат и се обиделе спорот да го решат со војна сила, а не на дипломатската маса со медијација. Меѓутоа, бугарските генерали ја прецениле својата сила надевајќи се на успешен поход против бившите сојузници и наместо да ја стават Русија и Европа пред свршен чин на Балканот, тие биле поразени кај реката Брегалница. Во војна против Бугарија влегле и Црна Гора, Грција, Романија и османлиската држава. После воениот неуспех, на 15 јули владата на С. Данев поднела оставка.<sup>38</sup> Веќе на 20 јули, бугарската влада побарала примирје, а Русија ги советува балканските победници да се помират и да поработат на склучување на мирот. Преговорите за мирот биле водени во Букурешт на мировна конференција одржана во периодот од 30 јули до 10 август 1913 година, и воглавно се расправало за српско-бугарската граница на левиот брег на реката Вардар (Штип, Кочани, Струмица) и за грчко-бугарската граница во Тракија.<sup>39</sup> Конечно, Струмица ѝ била дадена на Бугарија, по инсистирање на Русија. Со договорот за мир потпишан на 10 август во Букурешт, Србија ја задржала територијата во Македонија, заземена во Првата балканска војна, Грција покрај Јужна Македонија, дел од Епир со Јанина ја добила и Кавала и ја поместила границата на исток до устието на реката Марица. И, покрај поразот, Бугарија добила територија околу долината на реката Струма и 128 километри од Егејскиот брег, вклучително и пристаништето Дедегач (Александрополис). Османлиската Империја и Романија ги добиле териториите: Портата го вратила Едрене, а Романија ја добила Јужна Добруџа.<sup>40</sup>

Србија и Грција се здобиле со големи територијални добивки од Балканските војни, за разлика од Бугарија која изгубила голем дел од тоа што го постигнала во војната од 1912 година. Српската држава по завршувањето на војните ја зголемила својата територија за 25 713 км<sup>2</sup>, Грција за 34 356 км<sup>2</sup> додека Бугарија ја зголемила својата територија за 6798 км<sup>2</sup>.<sup>41</sup>

Со Букурешкиот мировен договор била разбиена геополитичката, етничката и економската целина на македонскиот регион. На

---

<sup>38</sup> Стојан Данев, *Мемоари*, София 1992, 251.

<sup>39</sup> Richard C. Nall, *The Balkan War 1912-1913 Prelude to the First World War*, London and New York 123.

<sup>40</sup> Барбара Јелавич, *Историја на Балканот*, т. II, Скопје 1999, 116.

<sup>41</sup> А. Христов, *Исторически преглед на војната на Бугарија среќу всички балкански држави -1913*, София 1924, 233; Стојан Киселиновски, *Етничките промени во Македонија (1913-1995)*, Скопје 2000, 29.

македонското стопанство му бил нанесен катастрофален удар, а ударот против македонското национално и ослободително движење бил уште пожесток. Тоа било доведено во крајно тешки услови за дејствување, што за извесен период довело до губење на перспектива и до негова пасивизација. Со политичката поделба на македонската територија од 1913 година завршил словенскиот, македонски етнички период и започнал периодот на десловенизација и демакедонизација на македонскиот етничко-историски простор. Процесот на десловенизација и демакедонизација се забележува во егејскиот дел на Македонија, процеси на демакедонизација, но со словенизација со туѓ (српски) етнички елемент се забележуваат во вардарскиот дел на Македонија, а процеси на колонизација не се забележуваат во пиринскиот дел на Македонија. Интензитетот и размерите на овие текови и процеси биле различни во егејскиот, вардарскиот и пиринскиот дел на Македонија.<sup>42</sup>

Втората балканска војна не ги разрешила постоечките спротивности меѓу балканските држави, туку, напротив, создала и нови проблеми на национален, политички, економски и военостратешки план. Опсервацијата на бугарскиот весник „Народна волја“<sup>43</sup> за Букурешкиот договор најпластично ги презентира реакциите во Бугарија за резултатите од Втората балканска војна. „Во Букурешт е потпишан мировниот договор, но на Балканот нема да има никаков мир. Не може да има мир онаму каде што има насилство. Мировниот договор потпишан во Букурешт е одобрение за најбруталното насилство. Бугарија никогаш нема да се помири со него. Исечена, со смалени граници, ограбена, задушена, силувана, ќе почне внатре во границите да работи на тоа да ги зајакне десетпати повеќе своите економски, културни и физички сили за да може што побргу да си го врати она што ѝ припаѓа според националното и историско право.“<sup>44</sup> За бугарските владеачки кругови, Букурешкиот договор претставувал национална катастрофа. Бугарската национална и државна програма била реализација на Санстефанскиот договор. Дури и санстефанските граници изгледале премали за софиските владеачки кругови, чишто територијални аспирации оделе сè до Јадранското Море. Голема Бугарија, која би се простирала меѓу Црното, Егејското и Јадранското Море и би имала апсолутна хегемонија на Балканскиот Полуостров, претставувал нивни национален идеал. Реализацијата на оваа мегаломанска програма водела во неизбежен судир со останатите балкански земји. Бугарската

<sup>42</sup> С. Киселиновски, *цит. дело.*

<sup>43</sup> Орган на опозициската Радикално-демократска партија во Бугарија.

<sup>44</sup> *Народна Воля*, бр. 58, 26 јули 1913, - *Балканските војни*, историска читанка, 3, Скопје 2007, 109.



влада во име на ова, преземала забрзани чекори да се поврзе со останатите земји кои непријателски биле расположени кон српската држава. Од овие причини таа застанала на страната на Централните сили и како нивни сојузник влегла во Првата светска војна.

Кралството Србија кос излегло како победник од Втората балканска војна се соочило со нови дилеми како на внатрешен така и на надворешен план. Во контекст на ова, била и изјавата на Јован Скерлиќ-писател и народен пратеник во Народното собрание на Кралството Србија, дадена на 18 октомври 1913 година: „Кога ќе се рече - резултат, треба претходно да се продискутираат неколку прашања. Прво, треба да се види: дали е сето тоа дефинитивен резултат, дали Србија, со Букурешкиот договор и со состојбата во која се наоѓа денес, со системот на алијанси што во овој миг владеат на Балканскиот Полуостров има добиено апсолутно сè што можеше да добие? Дали е нејзината положба подобра и посигурна отколку што беше порано? По неодамнешниот арнаутски упад и по бруталниот ултиматум на Австро-Унгарија да излегуваме од Албанија, можеме да се посомневаме во севкупноста на тие резултати.<sup>45</sup> Дури и да претпоставиме дека резултатите се идеално добри, пак ќе треба да ги продискутираме. Не е доволно само да се укаже на проширената територија, треба да се види како се дошло до тие успеси, треба да се процени дали можело до нив да се дојде со помалку жртви и треба да се утврди кому треба да му се заблагодариме за сите тие успеси.“<sup>46</sup>

По Балканските војни, Србија од скоро еднонационална станала повеќенационална т.е. повеќеетничка држава. Со припојувањето на Косово и вардарскиот дел од Македонија, Србија добила околу 1,3-1,4 милион нови жители. И во двата случаи, Србите во нив биле малцинство.<sup>47</sup> По воените судири, односите меѓу српското и албанското население биле трајно нарушени, а довербата подоцна никогаш не била воспоставена. Поради ова, историската меморија била важен фактор во судирите на Косово во текот на деведесеттите години на 20 век, кои

<sup>45</sup> Ова се однесува на настанот од октомври 1913 година кога албанските чети под влијание на австроунгарската дипломатија влегле на територијата која по Букурешкиот договор припаднала на Кралството Србија, кај Гостивар, Дебар, Струга и Охрид. Српската влада против нив преземала поопсежни воени мерки и со својата војска заземала еден дел од албанската територија. Австро-Унгарија на 18 октомври испратила ултиматум до Србија за рок од една недела да се повлече од Албанија, истакнувајќи при тоа: “во спротивно владата на Австро-Унгарија ќе преземе други мерки да го иницира тоа повлекување.”-А. Митровиќ, *Продор на Балкан и Србија 1908-1918*, 149.

<sup>46</sup> Јован Скерлиќ, *Фелтони, скице и говори*, Београд 1965, 343, 347, 354.

<sup>47</sup> Холм Зундхаусен, *Историја Србије од 19. до 21. века*, Београд 2009, 236.

продолжуваат и во историската сегашност со создавањето на независната држава Косово.

Makedonka MITROVA

## **THE KINGDOM OF SERBIA AND THE SECOND BALKAN WAR: POLITICAL AND DIPLOMATIC ASPECTS**

– *summary* –

During the First Balkan War the Serbian army managed to conquer the Vardar section of Ottoman Macedonia and after defeating the Ottoman armies in Albania to get to the Adriatic Sea. However, at the London Peace Conference (1912) the Kingdom of Serbia was not allowed to have an access to the Adriatic Sea and the Albanian state was created. That was the fundamental motive for the Kingdom of Serbia to go in the Second Balkan War demanding territorial compensation from Bulgaria in Ottoman Macedonia. The Second Balkan War was led strictly for the division of Ottoman Macedonia between the Balkan states. The Peace Treaty of Bucharest (1913) marked the end of the Macedonian ethno-geographic space. As part of the Kingdom of Serbia the Vardar section of Ottoman Macedonia was added i.e. 25,713 km<sup>2</sup> or 39% of the territory of Ottoman Macedonia.